

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ПЕРЕДВИБОРЧОЇ АГІТАЦІЇ НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)

Богдалов Антон Геннадійович
завідувач відділу Історія Незалежної України
Національний музей історії України
E-mail: bogdalov@ukr.net

У статті досліджена передвиборча агітація перших двох виборів Президента України початку 90-х рр. ХХ ст. Вивчені фонди Національного музею історії України, які ілюструють виборчі та агітаційні процеси, проаналізовані передвиборчі програми кандидатів на найвищу посаду у державі. Розглянуті основні правові аспекти організації голосування, проаналізована законодавча складова голосування за президента. Виявлені особливості побудови передвиборчих кампаній перших кандидатів, дослідженні основні форми ведення агітації, визначені основні засади її реалізації. Зроблена спроба дати оцінку першим президентським виборам після проголошення Акту державної незалежності України, проаналізовані основні історичні аспекти, що мали вплив на перші волевиявлення часів незалежності. Розглянуті особливості ведення політичної агітації для кожного з кандидатів на виборах 1 грудня 1991 р. Досліджена передвиборча кампанія першого Президента України Л. Кравчука. Значна увага приділена вивченню кампанії І. Юхновського. Зроблена спроба дати оцінку ефективності ведення агітації кандидатами на посаду Президента України. Проаналізовані особливості ведення передвиборчої кампанії на президентських виборах 1994 року. Основна увага приділена двом суперникам в передвиборчих перегонках: Л. Кравчуку та Л. Кучмі. Зроблена спроба порівняти кампанії двох кандидатів, які взяли участь у другому турі голосування. Розглянута робота передвиборчих штабів двох кандидатів. Досліджена колекція Національного музею історії України (НМІУ). Розглянуті різні фондові групи зберігання у музеї з відповідної тематики. Вивчені письмові агітаційні матеріали перших та других виборів Президента України, які зберігаються фондових групах Л та ЛД. Проаналізований зміст колекційних описів музею, досліджений процес комплектування фондової колекції НМІУ з відповідної тематики.

Ключові слова: *Вибори Президента України, Національний музей історії України, передвиборча агітація, Леонід Кравчук, В'ячеслав Чорновіл, Леонід Кучма, Ігор Юхновський.*

Постановка проблеми. Від моменту прийняття Акту проголошення незалежності, українська держава самостійно формує органи державного управління. Верховні органи державної влади обираються громадянами на термін, що регулюється законодавством, шляхом проведення загальнодержавних виборів. Незмінно шляхом голосування обираються органи місцевого самоврядування, законодавчий орган державної влади – Верховна Рада та посада Президента України. З урахуванням виборів 2019 р. в Україні сім разів обирали очільника держави. Від перших виборів 1991 р., враховуючі суспільно-політичні та інформаційно-технологічні зміни, відбулись значні зміни у веденні передвиборчої агітації. Вибори першої половини 1990-х, певною мірою стали початковим етапом затвердження демократичних владних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення та аналізу виборчих процесів в Україні підходили доволі однобічно. Ознайомившись з працями по цій тематиці та їх змістом, можна зробити висновок, що наявні дослідження в основному ґрунтувались на правовому аспекті виборчих процесів не приділяючи достатньої уваги агітаційним особливостям. Серед праць привертають увагу

дослідження передвиборчих програм перших президентських виборів 1991 р. проведене І. Підковою [Підкова, 2011, с. 246-254]. Дослідженням становлення та розвитку інституту виборів в Україні присвячена наукова стаття О. Галуса [Галус, 2013, с. 36-41], вивченням теоретичних та практичних проблем організації інституту виборів присвячена робота О. Волощука [Волощук, 2009, с. 53-59].

Мета статті. Дослідження особливостей ведення політичної агітації на виборах президента України на початку 1990-х рр. Вивчення колекції Національного музею історії України з відповідної тематики.

Виклад основного матеріалу. Перші вибори Президента України 1 грудня 1991 р. відбувались відповідно до Закону УРСР «Про вибори Президента Української РСР» від 5 липня 1991 р. Саме він закрив основні засади виборів голови української держави. Відповідно до закону був встановлений п'ятирічний строк перебування на посаді, віковий ценз не молодше 35 років, ценз осілості в Україні не менше 10 років та інше. Цікавою особливістю перших та двох наступних президентських виборів, які відбулись відповідно у 1994 та 1999 рр., була відсутність грошової застави, яка була запроваджена починаючи з виборів 2004 р. Реєстрація кандидата відбувалась після збору 100 тис. підписів громадян України на його підтримку, які були зібрані за зразком підписного листа затвердженого ЦВК.

Передвиборча агітація кандидатів регулювалась п'ятою главою Закону, яка включала три статті з 31 по 33. Держава забезпечувала друк передвиборчих плакатів кандидатів в президенти на кожну виборчу дільницю, надавала рівний за обсягом час на телевізійних та радіоканалах, гарантувала безоплатне розміщення тексту передвиборчої програми у державних ЗМІ. Окремо гарантувалось право мати власний виборчий фонд, який не повинен був бути більшим ніж 10000 мінімальних заробітних плат. Розмір пожертв до фонду від однієї юридичної або фізичної особи повинен був бути не більше ніж 100 мінімальних заробітних плат. Фактично, це були всі законодавчі обмеження, що супроводжували обрання першого в історії президента незалежної України.

Від самого початку, передвиборчу компанію проводили сім кандидатів. Шляхом самовисунення у виборах приймали участь троє: Голова ВР УРСР – Леонід Кравчук, Голова парламентської опозиції «Народної Ради» – Володимир Юхновський та Олександр Ткаченко – системний комуніст, який до лютого 1992 р. займав посаду Міністра сільського господарства. Четверо кандидатів були висунуті політичними партіями та об'єднаннями: Левко Лук'яненко (Республіканською партією України), Володимир Гриньов (Партія демократичного відродження України), Леонід Табурянський (Народна партія) та В'ячеслав Чорновіл, якого було висунуто Народним рухом України. Вже напередодні голосування О. Ткаченко зняв свою кандидатуру на користь Л. Кравчука, тому у самих виборах, не дивлячись на сімох кандидатів у виборчих бюлетенях, обирали першого президента України з шести претендентів.

Виборча компанія юридично була розпочата після прийняття відповідного Закону України «Про вибори Президента України» від 5 липня 1991 р., але фактично стартувала від вересня, після прийняття Акту проголошення незалежності України.

Об'єднаною особливістю політичної програми всіх п'ятеро претендентів на найвищий пост у державі стала теза про незалежність України, яку виголошували всі заявлені кандидати.

Значні переваги у веденні передвиборчої агітації мав діючи Голова ВР Л. Кравчук. Як він сам зазначав, що у порівнянні з іншими претендентами, був в кращому становищі адже мав широкий вихід на населення – «через форуми, різні зібрання, зустрічі поїздки тощо. Та й сама робота сесії висвітлювалася по телебаченню, тож Голову Верховної Ради знало все населення, і це була перевага» [Чемеріс, 1994, с. 255].

Аналізуючи передвиборчу програму Л. Кравчука, можна зробити висновок, що кандидат в президенти робив ставку на тому, що він найбільш передбачуваний в своїх діях з-поміж усіх претендентів. Він гарантує мир, спрямує всі свої зусилля на існування в країні «вільної церкви у вільній державі», виступає проти примусової українізації окремо звертаючись до 12 млн. росіян, що мешкають в Україні, обцяючи «сохранение полнокровних связей с Россией и другими государствами бывшего союза». У різних агітаційних

передвиборчих матеріалах розмішувались різні за спрямуванням та змістом передвиборчі програми Кравчука як, наприклад, програма «Нова Україна» чи «Основні положення економічної програми «Достаток» [НМІУ, фонди № 519 т. 2., л-5434 – л-5437], яка містила 7 пунктів економічних кроків кандидата після обрання на посаду, від переорієнтації економіки, до зовнішньополітичних зв'язків. Найбільшого розповсюдження, а відтак і найбільшого ознайомлення з текстом, набули програмні тези які отримали назву 5 «Д». Вони скоріше нагадували набір передвиборчих гасел, ніж конкретну програму дій. До них були включені п'ять складових, які об'єднувались у п'ять визначень: «Держава», «Демократія», «Достаток», «Духовність» та «Довіра». Основний зміст не мав конкретики та поєднував загальні прості визначення. Якщо коротко з'єднати зазначені програмні дії, то можна визначити основні загальні пріоритети кандидата, які базувались на утвердженні державності та верховенстві прав і свобод людини, соціально спрямованій економіки, вільного національно-культурного розвитку та створенні атмосфери довіри до влади.

Одним з прикладів застосування «чорного піару» в президентській передвиборчій компанії 1991 р., є листівка 5 «Д» Леоніда Кравчука: «Дилетантство», «Демагогія», «Двуликість», «Догматизм», «Диктатура» [НМІУ, фонди № 519 т. 2., л-5448]. Текст розміщений у листівці побудований на протиріччях у висловлюваннях Кравчука, щодо принципових ідеологічних та політичних питань. Наприклад, спочатку Кравчук висловлювався проти «Руху» наголошуючи, що там перебуває немало екстремістів, які закликають до виходу з союзу, зазначаючи, що «проти цього екстремістського крила ми вестимо рішучу боротьбу» [Союз, 1990, № 1]. У іншому твердженні Кравчук вказує: «Інші виношують ідею вільної соборної України, яка б розірвала з Союзом РСР. Я проти такої позиції» [Літературна Україна, 1989, 21 вересня]. На протигагу цим висловлюванням, поруч розміщена цитата Кравчука надрукована 15 листопада 1991 р. у газеті «Голос України»: «Я ніколи не боровся проти незалежної України» [Голос України, 1991, 15 листопада], чи 18 жовтня 1991 р. у виданні «Демократична Україна»: «Україна повинна мати абсолютно всі атрибути незалежної, самостійної держави» [Демократична Україна, 1991, 18 жовтня].

Серед застосованих форм політичної агітації перших виборів Президента України, найбільш розповсюдженими стали безпосередні зустрічі з виборцями, які організували кандидати під час передвиборчих поїздок у регіони. Такі виступи кандидатів відбувались на великих підприємствах, заводах, часто зустрічі відбувалось з ініціативними групами трудових колективів.

Протягом трьох місяців Кравчук відвідав 22 області України, не побувавши в цей період тільки в Івано-Франківській та Тернопільській областях. Зустрічі з виборцями, як правило, проводились у місцях значного скуплення людей, як то продовольчі ринки у Харкові чи Одесі (Привоз), звідки інформація про зустріч швидко розповсюджувалась серед інших

мешканців міста. Остання передвиборча зустріч Л. Кравчука з виборцями відбулась у м. Вінниця в приміщенні місцевого універмагу. Саме про цю зустріч він згадав вперше, після того, як дізнався про свою перемогу на виборах 1 грудня 1991 р. [Чемеріс, 1994, с. 230]. Як зазначав Кравчук, загальна кількість часу, який був присвячений зустрічам з виборцями в ході компанії дорівнював 372 годинам, чи майже 16 добам безперервного спілкування [Чемеріс, 1994, с. 226].

Серед матеріалів, які зберігаються у фондах та відображають передвиборчу агітацію Леоніда Кравчука привертають увагу листівки: «Л.М. Кравчука – в первые президенты Украины»; «Л. М. Кравчук. Штрихи к политическому портрету»; «Основні положення економічної програми «Достаток» кандидата в президенти України Л.М. Кравчука»; «1 грудня – вибори президента України»; «Вільна церква у вільній державі»; «Наш голова – наш Президент»; «Гарант злагоди і поступу нова Україна»; «П'ять «Д» Леоніда Кравчука»; «Наш Председатель – Наш Президент» (Обращение к гражданам Украины). Поруч з агітаційними листівками у фондах присутні періодичні видання з розміщеними матеріалами про підтримку кандидата: газета «Вісті з України» № 12 березень 1991 р. (з матеріалами по перебуванню Л. Кравчука на Львівщині); газета «Молода гвардія» № 162-специвипуск, 20 листопада 1991 р. [НМІУ, фонди № 519 т. 2., л-5435; л-5437 –л5440; лд – 5448].

В остаточному списку кандидатів в Президенти України на виборах 1 грудня 1991 р. залишався єдиний провладний кандидат. Опозиція до нього була роздробленою і пропонувала три альтернативи існуючому стану речей: націонал-демократичну – В. Чорновола, націоналістичну – Л. Лук'яненко та демократичну – І. Юхновський [Василишин, 1998, с. 22].

У передвиборчій агітації В. Чорновола основний акцент робився на пропаганді ідеї незалежності та необхідності найважливіших соціально-економічних реформ. Основа передвиборчої програми – роздержавлення та приватизація [Основа передвиборчої програми, 1991, с. 2], а її головна відмінність від програми Л. Кравчука на думку Чорновола полягала в тому, що свою програму він формував протягом тридцяти років, натомість, окремим пунктам програми конкурента, від трьох днів до трьох тижнів [Василишин, 1998, с. 21]. Серед агітаційних передвиборчих атрибутів, Чорновіл у друкованих виданнях використовував розроблене агітаційне лого, у вигляді напису свого прізвища, в якому замість літери «в» був розміщений стилізований малюнок, у вигляді жести людської руки, який являє собою латинську літеру «V» (Вікторія) (Рис. 6).

Рис. 6

Серед агітаційних матеріалів В'ячеслава Чорновола, що зберігаються у музеї представлені листівки: «В'ячеслав Чорновіл», «Голосуйте за власне майбутнє – голосуйте за Чорновола», «Чорновіл на президента», «Чого хоче В. Чорновіл», «Україна – референдум/ до виборів президента України»; брошура «Кандидат в президенти – зековський генерал?»; буклет передвиборчий «Громадянам України»; буклет «Я вибираю Україну»; афіша «Зустріч з кандидатом у президенти України В'ячеславом Чорноволом та його довіреними особами». Серед періодичних видань: Всеукраїнська газета «Голос громадянина» № 66 з спецвипуском «Голос президента України» №1. [НМІУ, фонди № 519 т. 1., л-5426-л-5428; лд-5443-5444; ід-632; пл-2900].

В'ячеслава Чорновола на виборах підтримали 7 420 727 чол., що становило 23,27 % від загальної кількості виборців. Цей результат став другим серед усіх кандидатів.

Ще одним представником від національно-демократичних сил на виборах 1991 р. став Левко Лук'яненко.

У своїй передвиборчій програмі Левко Григорович наголошував, що для того, щоб Україна стала розвиненою європейською державою достатньо п'яти років. Передвиборча програма була побудована за принципом змін в країні, які будуть відбуватись протягом: перших трьох місяців, першого року, трьох та п'яти років. Кандидат закликав до радикальних реформ, які передбачають: формування уряду народної довіри, розв'язання проблеми забезпечення медикаментами, закриття Чорнобильської АЕС, тощо. Як і у інших кандидатів, основною формою виборчої агітації було спілкування з виборцями, зустрічі з колективами підприємств. Цікавою особливістю ведення передвиборчих перемовин, спеціально до цієї події, став вихід книги кандидата в президенти під назвою «Вірю в Бога і в Україну», яка вийшла друком 12 листопада 1991 р. тиражом у 100000 екземплярів. Книга містила своєрідний життєпис Лук'яненка, а її останній розділ був присвячений основним положенням програми кандидата в Президенти України.

В колекції НМІУ присутні експонати, які ілюструють агітацію кандидата в Президенти України Л. Лук'яненка: передвиборчі листівки «Л. Лук'яненко – кандидат в президенти України» та «Президент України. Ваш вибір Левко Лук'яненко» [НМІУ, фонди № 519 т. 1., л-5418; лд- 5437].

Рис. 1

Протягом другої половини 1991 р. працівниками музею були зібрані агітаційні матеріали кандидата в Президенти Ігоря Юхновського. Проаналізувавши програми шести претендентів на вищий пост у державі, можна зробити висновок, що передвиборча агітація І.Р. Юхновського вирізнялась своєю креативністю та нестандартним підходом. Досліджені передвиборчі матеріали Юхновського були підготовлені редакційно – видавничою колегією Партії демократичного відродження України. Під час компанії кандидат у друкованих виданнях використовував спеціально розроблений логотип, у вигляді зображення каліграфічно поєднаних ініціалів

з вплетеним у літери колоском (Рис. 1). Поруч з матеріалами передвиборчих обіцянок, кандидатом розміщувався заклик на його підтримку, у вигляді можливих перерахунків громадянами грошових внесків на його підтримку, з нагадуванням про те, що внески для фізичних осіб обмежені 5 тис.руб., а для юридичних можуть становити у п'ять разів більше.

Часто фотографії Юхновського супроводжувались справжніми літературними творами. Так, у тому ж агітаційному спецвипуску «Ініціатива» №20 (32) 91, на 8 сторінці розміщено біографічну фотоісторію Ігоря Рафаїловича, яка поєднувалась з віршованою агітацією [НМІУ, фонди № 519 т.2., л-5424].

«Погляньмо. Ну зовсім же наче дитя.
І губи, мов по кольоровому сні підпухлі.
Мамині губи. Мадонноворозтеплені.
І високе чоло мислителя. Татове.
Чоло прозорливця й провісника .
Це так протиприродно – святенність і смерть,
Мудренність – і кров безневинна.
Скільки скапало душ
У безодню людської скорботи?
Сількизгасло сердець
У пекельній імлі вибуховій?
Гордих душ. Пломінких сердець...
То щастя наше. Що цей хлопчина вижив,
І прийшов до нас крізь вогнехвищі
Прапроносецем Добра

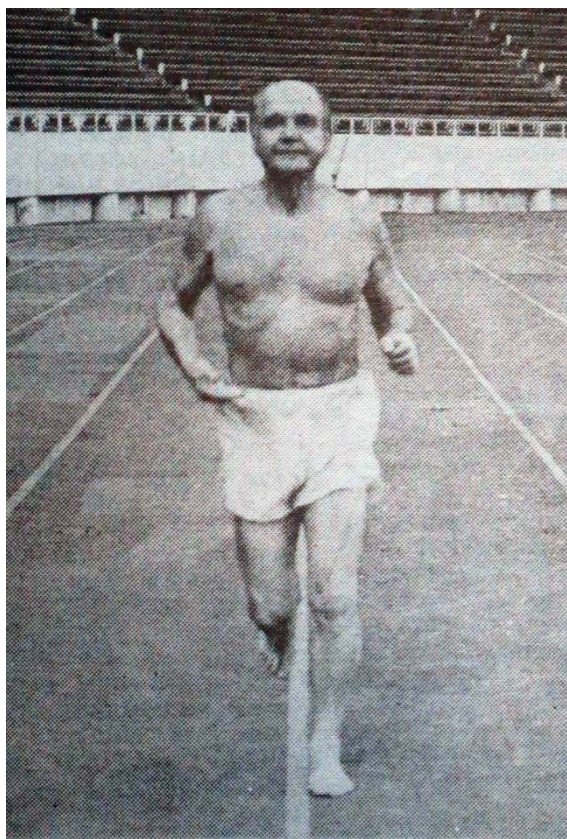

Рис. 2

У матеріалах «Молодої газети» № 2 [НМІУ, фонди № 519 т. 2., л-5425] поруч з розміщеними текстовими матеріалами, команда кандидата зробила спробу спростувати ті негативні якості, які в ході компанії

приписували Юхновському. Спростування відбувалось у формі інтерв'ю, де на питання виборців приводилися аргументи у його підтримку. Поважний вік Юхновського, у який він може стати президентом, не стали в свій час на заваді Президентів США Ейзенхауеру (63 роки), Джорджу Бушу ст. (64 роки), чи президенту Франції – Франсуа Мітерану (65 років). Чудовий стан здоров'я Ігоря Рафаїловича був відображений у фотоматеріалах, де кандидат в президенти зображений під час пробіжки на київському стадіоні «Динамо» (Рис. 2).

На закид щодо надмірної інтелігентності чи то м'якотілості, наводився приклад інтелігента, також фізика за освітою – президента Киргизстану – А. Акаєва, якій рішуче засудив утворення та дії ДКНС. У матеріалах із закликами підтримати Юхновського окремо наголошувалось на тому, що він зібрав найбільше підписів громадян на свою підтримку саме у Києві. Поруч подавався список директорів підприємств та ректорів університетів, які підтримають кандидата Юхновського на виборах. Серед зазначених прізвищ присутні директори: донецького машинобудівного заводу В. Следнев та дніпропетровського «Південмашу» Л. Кучма, ректор Київського політехнічного інституту П. Таланчук. Сьома шпальта випуску містить умовний екскурс у майбутнє. Так, команда Ігоря Рафаїловича намагалась описати та візуалізувати 1 грудня 1993 р., два роки після обрання Юхновського на посаду президента. На розміщеному фото зображена зустріч Президента Юхновського з канцлером Німеччини Г. Колем. В описі українського майбутнього зазначено, що країні

надані кредити, німецькі газети вийшли під заголовками, які називають українського президента людиною справ, поруч описані майбутні перспективи вступу України до Європейського економічного співтовариства у 1994 р.

Не менш цікавим є спецвипуск на підтримку Юхновського газети «Ініціатива» № 19 (31) жовтень 1991 р., яка вийшла накладом в 55000 екз. У нижній частині кожної з 15 сторінок випуску, був розміщений заклик до прихильників кандидата Юхновського, статі політичними агітаторами. Виборцям, у руках яких опиняється газета, пропонувалось розмножити її хоча б в одному екземплярі кожну з її сторінок, один примірник розклеїти на вулицях міста «щоб бачили всі», інший, передати колегам, родичам чи знайомим. В такому випадку, потенційними учасниками команди кандидата ставали майбутні виборці. Слід зазначити, що дана пропозиція на знайшла широкою підтримки у суспільстві.

Як і інші кандидати І. Юхновський проводив агітацію у великих містах, на промислових підприємствах. Однією з помилок, на його думку, якої припустився кандидат напередодні виборів, стало відвідання США у складі парламентської делегації, під час агітаційної компанії [Ядро нації]. На виборах 1 грудня 1991 р. І.Р. Юхновський набрав 1,71 % голосів.

Зібравши 102 тис. підписів на свою підтримку, 31 жовтня 1991 р. для участі у виборах був зареєстрований Володимир Борисович Гриньов. Доктор технічних наук В. Гриньов був депутатом ВР від комуністичної партії, обіймав посаду заступника голови парламенту. Був одним з членів «Демплатформи КІРС», які 1 грудня 1990 р. створили «Партію демократичного відродження України», члени якої і висунули його на посаду президента.

Передвиборчі гасла кандидата Гриньова кардинально не відрізнялись від конкурентів, він обіцяв рівні права та можливості, заохочував приватну власність. У економічних питаннях виступав за тісну співпрацю з колишніми радянськими республіками [НМІУ. фонди № 519 т. 1., л-5413].

Так, Володимир Гриньов визначав дві пануючі тенденції майбутнього розвитку країни, які пропонуються суспільству. Перша передбачає консервацію політичних та економічних основ, друга, на думку Гриньова, в основі якої є національна ідея – тупикова. Третій, альтернативний шлях, це шлях запропонований кандидатом Гриньовим, основними пунктами якого є ринкова економіка, правове суспільство та інтеграція у світове співтовариство.

Тексти багатьох агітаційних листівок кандидата мають невеликий тираж до 2000 тис. екземплярів, доволі прості в оформленні та змісті (Рис. 3), (Рис. 4), (Рис. 5).

В фондах Національного музею історії України зберігаються агітаційні матеріали кандидата В. Гриньова серед них: передвиборна програма; листівки «Кандидат у Президенти України В. Гриньов», «Выбор Владимира Гриньова – это путь к богатству», «Десять ответов на один вопрос – кто достоин быть

Президентом Украины?», «Владимир Гринев – кандидат в Президенты Украины», «Владимир Гринев рано или поздно будет Президентом. Украине он нужен сегодня» [НМІУ, фонди № 519 т. 1., л – 5411,5412,5414, 5416; лд – 5433].

**Першим
президентом України
був професор
Грушевський.
Другим -
бути професорові
Гриньову!**

Рис. 3

**Древний
город
голосуєт
за самого молодого
кандидата
Изберём
Гринёва!**

Рис. 4

**Якщо Вам
потрібна влада, яка захищає
ЛЮДИНУ-
голосуйте за
ГРИНЬОВА
Якщо Вам
потрібна влада, яка захищає
ДЕРЖАВУ-
НЕ голосуйте за
ГРИНЬОВА**

Рис. 5

На виборах Гриньова підтримали понад 1 млн. 300 тис. виборців (4,17%). Цей результат став четвертим показником, серед усіх претендентів.

Серед інших експонатів, які ілюструють хід агітаційної компанії президентських виборів 1991 р., привертають увагу матеріали О. Ткаченка, який зняв свою кандидатуру напередодні голосування. Серед його агітаційний матеріалів присутня листівка «Голосуйте за Ткаченка!» та «За землю і волю». Цікавим експонатом є агітка із закликом підтримати на виборах кандидата Леопольда Табурянського – «Слово виборця» 1991 р. та Володимира Яворівського, якому не вдалось зібрати необхідні 100000 тис. підписів для участі у виборах – листівка «Пришов час вибору. Не помиліться!», чому ми висунули кандидатуру В. Яворівського [НМІУ, фонди № 519 т. 1., л-5421, 5422, 5446].

Наступні вибори, які відбулись у 1994 р., стали першими в історії незалежної України достроковим голосуванням на виборах президента. Проведення позачергового волевиявлення було викликане економічною кризою, яка супроводжувалась безстроковим страйком шахтарів, що тривав від червня 1993 р. Верховною Радою 17 червня 1993 р. було прийняте рішення щодо проведення консультативного референдуму про висловлення недовіри президенту і парламенту. У вересні проведення референдуму було скасоване та прийнято рішення про проведення дострокових виборів. Фактично, таке рішення було прийнято на вимогу страйкуючих та відповідно до закону, ініціатором якого виступив президент Л. Кравчук [Закон України].

На президентських виборах 1994 р. офіційно було зареєстровано сім кандидатів. Цікавим фактом є те, що шестеро з них пішли на вибори шляхом самовисування. Єдиним кандидатом, який був делегований Соціалістичною партією України став О. Мороз. Іншими претендентами на посаду президента стали: приватний підприємець О. Бабич, колишній міністр економіки – В. Лановий, Голова ВР України І. Плющ, міністр освіти П. Таланчук, генеральний директор дніпровського «Південмашу» Л. Кучма та діючий президент Л. Кравчук. Вибори відбувались за системою абсолютної більшості, яка передбачає в разі відсутності претендента, якій в першому турі набрав більше 50 % голосів, проведення другого туру. Законодавче регулювання процесу проведення других виборів Президента України кардинально не відрізнялось від виборів попередніх. Очікувано, до другого туру виборів вийшли діючий президент Л. Кравчук та його опонент Л. Кучма, набравши відповідно 38% та 31% від загальної кількості голосів.

Серед кандидатів, що залишились поза другим туром голосування найбільше голосів отримав представник соціалістів О. Мороз, що підтримував ідею переважного державного контролю над економікою, який переважає над ринковою складовою. З-поміж інших, до більш радикальних дій закликав кандидат В. Лановий, якого підтримував Народний рух та який наголошував на радикальній реформі ринку та припинення співпраці зі Співдружністю незалежних держав.

В Національному музеї історії України зберігається комплекс матеріалів, що ілюструє агітаційну президентську передвиборчу компанію. Матеріали були зібрані та атрибутовані протягом березня-листопада 1994 р. Серед наявних експонатів привертають увагу агітаційні листівки кандидатів, які брали участь у першому турі голосування, серед них: «Кандидат в президенти України Валерій Георгійович Бабич»; «Кожна сім'я розуміє Бабича»; «Кандидат у Президенти України Петро Михайлович Таланчук»; «Лідер українського відродження» І. Плющ; «Президент Лановий – це гарант порядку, злагоди і процвітання» [НМІУ, фонди № 574, л – 5943; лд – 6209, 6212, 6213].

Виборчу компанію Л. Кравчука було довірено Миколі Михайличенко, якій на той час перебував на посаді керівника служби внутрішньої політики в адміністрації президента. Кандидат Л. Кравчук відмовився від ведення класичної передвиборчої компанії, частина команди переконала його відмовитись навіть від формування виборчого штабу, зробивши ставку на адміністративний ресурс, якій, як виявилось, на став визначальним.

Команда Л. Кучми вдало використала наявну політичну ситуацію. Одночасно з першим туром президентського голосування, відбулись вибори керівників областей. Після їх обрання Л. Кучма проводив зустрічі з новообраними керівниками, яких запевняв, що в разі його обрання ці вибори стануть останніми, а обласних губернаторів буде призначати президент.

Одним з вагомих прорахунків Л. Кравчука стало прийняття рішення про участь у передвиборчих перегонях у останній можливий день реєстрації кандидатів. Вагома частина політичної та промислової еліти, яка кохалась у своїй позиції щодо підтримки того чи іншого кандидата, до цього часу заявила, що підтримує його основного конкурента.

Поза увагою більшості з команди та самого Л. Кравчука, залишився можливий фактор підтримки тих кандидатів, які не пройшли до другого туру. Також, не були проведені переговори щодо можливої підтримки з боку політичних партій. На проведенні такої зустрічі наполягав М. Михайличенко, однак в останній момент Кравчук її відмінив.

Більшість донецької промислової еліти на виборах підтримала Л. Кравчука. У даному випадку вирішальним стали напруженні відносини між в.о прем'єр-міністра Е. Звягільським, який мав вплив саме у східному регіоні та Л. Кучмою, що об'єднував навколо себе «дніпропетровців». Але цей факт не відіграв ключової ролі у виборах на Сході, де переважна більшість все одно віддала свої голоси на підтримку Л. Кучми.

Фінансова складова передвиборчої агітаційної компанії Л. Кравчука, за словами її керівника, була обмежена. Спонсорські кошти були витрачені на публікації у періодичних виданнях. Грошова винагорода учасників виборчої команди здійснювалась в рамках звичайної заробітної платні.

Штаб кандидата Л. Кучми було довірено очолити Дмитру Табачнику. Втілення стратегії перемоги на

виборах президента, запропонована Табачником, розпочиналась з виборів до парламенту у березні 1994 р. Штабом було прийняте рішення про висування кандидатури Кучми по найбільшому територіальному округу України – Новгород-Сіверському, регіону звідки він походив. За задумом Кучма мав отримати максимум голосів у найбільшому за кількістю виборців окрузі, це мало скласти враження, що на посаду президента його висуває не партія а народ. За результатами виборів до Верховної Ради Л. Кучму підтримало 97% виборців при загальній явці у окрузі у 96 %.

Центральний виборчий штаб Л. Кучми був розташований у м. Києві за адресою вул. Хрещатик, 34, у приміщенні центрального офісу Української спілки промисловців та підприємців, організації, яку Кучма очолював з грудня 1993 р. У центральному апараті штаба нараховувалось близько 20 чоловік. За текстову, агітаційну частину відповідали п'ятеро: Василь Ткаченко, Володимир Малинкович, Віктор Воронін, Віктор Михайловський та Леонід Новохатько. Робота секретаря виборчого штабу була доручена рідному брату керівника – Михайлу Табачнику.

Виборча компанія Л. Кучми розпочалась у квітні 1994 р. і тривала протягом трьох місяців. За словами керівника штабу на обласний підрозділ у місяць витрачали від 300 до 500 доларів. А назагал, вся передвиборча компанія обійшлась Кучмі у 1 млн. доларів. З протилежного виборчого табору заявляли, що проведення компанії Л. Кучми не обійшлося без фінансового впливання з боку Російської Федерації. Схема такої «спонсорської підтримки» працювала за рахунок різниці від купівлі-продажу нафти, яку продавала РФ до України.

Передвиборча програма Л. Кучми мала преамбулу та у текстовій частині об'єднувалась у три складові. Вступна частина давала зрозуміти, що в країні системна криза: «зупинка виробництва, зниження рівня життя, занепад духовності». Наголос кандидата у президенти Л. Кучми робився на: державному будівництві, економічній політиці та соціальному та духовному житті. У тексті програми були присутні обіцянки негайного прийняття Конституції України, проведенні судової реформи, недоторканості кордонів та боротьби з корупцією та мафією, проведення грошової реформи, забезпечення населення продовольчими товарами та ліками, реалізація пенсійної реформи та надання права законодавчої ініціативи профспілкам. Головними складовими передвиборчих обіцянок були тези про економічне зближення з РФ та надання російській мові статусу другої національної.

Основною формою агітації других виборів Президента України, як і у виборах попередніх, залишалось проведення зустрічей з виборцями у регіонах, розповсюдження агітаційної продукції, друк матеріалів у засобах масової інформації, виступи кандидатів у радіо та телеефірах.

На початок 1990-х в Україні було три загальнодержавних телеканали, що мали повне територіальне покриття. Телебачення було повністю підконтрольне діючій владі, а доступ до ефірів

опозиційних владі кандидатів фактично був обмежений. Впродовж передвиборчої компанії на державних телеканалах Л. Кучма мав два виступи – перед першим та другим туром. Напередодні другого туру, у прямому ефірі вперше були проведені телевізійні дебати між двома претендентами. Протягом майже двох годин кандидати у президенти намагались донести особливості своєї програми, задавали один одному питання. На завершення телеефіру, пересічні громадяни мали можливість задати претендентам питання. На Майдані Незалежності були встановлені дві телевізійні камери, де за 6-7 годин до ефіру вже почали займати чергу. За словами керівника штабу Л. Кучми – Д. Табачника, серед тих, хто задавав питання обом кандидатам, було багато тих, хто виконував це за дорученням.

Цікавим фактом передвиборчої кампанії Л. Кучми, були його уроки сценічної майстерності, які майбутній президент брав у головного режисера театру ім. Л. Українки. М. Резнікович розповідав кандидату як вірно розпочинати розмову, привертати увагу.

З-поміж іншого, окремо слід звернути увагу на якість вітчизняного телевізійного продукту, який проходив процес свого становлення та значно поступався телебаченню сусідньої Росії, яке було у вільному доступі за наявності звичайної телевізійної антени. Саме з екранів російських телевізійних медіа частіше звертався до виборців України кандидат Л. Кучма.

Однією з особливостей передвиборчої команди Л. Кучми, стало використання фіктивних результатів соціологічних опитувань, які свідчили про його значний відрив у майбутньому голосуванні. Такі недостовірні результати розміщувались у інформаційних агенціях та розповсюджувались через засоби масової інформації [Жена Кучмы].

Більш успішно президентська компанія 1994 р. виявилась у кандидата Л. Кучми, який набравши 52,14 % голосів виборців, був обраний другим Президентом України.

Висновки. Проведення перших виборів Президента України, які відбулись на початку 1990-х рр., затвердило демократичну форму правління української держави після проголошення Акту державної незалежності. Фактично, вперше політична, передвиборча агітація відбувалась в умовах становлення демократичного суспільства. Учасники передвиборчих перегонів не були обмежені цензурою та були позбавлені державного контролю. Враховуючі особливості поширення інформації, передвиборча агітація кандидатів, в основному будувалась за рахунок проведення зустрічей з виборцями, розповсюдженні інформації у друкованих ЗМІ, участі у радіо та телеефірах. Вперше, в рамках президентської кампанії відбулось проведення теледебатів. Аналізуючи виборчі кампанії перших кандидатів в президенти, вперше бачимо приклади брендування, з'являються перші логотипи учасників передвиборчих перегонів. Так, демократичні вибори початку 1990-х, заклали основи рівної та конкурентної боротьби претендентів у майбутньому.

Список використаних джерел

- Василишин, Г., 1998. Призначено діяти. В'ячеслав Чорновіл. Політика та правда життя, Київ, с. 21-22.
- Волошук, О.Т., 2009. Теоретичні та практичні проблеми організації інституту виборів Президента України, *Вісник центральної виборчої комісії*, №1 (15), с. 53-59.
- Галус, О.О., 2013. Становлення та розвиток виборів в Україні, *Університетські наукові записки*, №4, с. 36-41.
- Голос України*, 1991, 15 листопада.
- Демократична Україна*, 1991, 18 жовтня.
- Жена Кучми, узнав о победе мужа, решила: это шутка. [online] Доступно: <https://www.segodnya.ua/ukraine/zhenakuchmyuznav-o-pobede-muzha-reshila-eto-shutka-165994.html>. [дата звернення: 10.04.19].
- Закон України про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3470-12#o2> [дата звернення: 10.04.19].
- Літературна Україна*, 1989, 21 вересня.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5426-л-5428; лд-5443-5444; ід-632; пл-2900.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5418; лд- 5437.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5413.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л- 5411, 5412, 5414, 5416; лд-5433.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5421, 5422, 5446.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5434 – л-5437.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5448.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. (15) Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5435; л-5437 –л-5440; лд-5448.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5424.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5425.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 574 Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5943; лд-6209, 6212, 6213.
- Основа передвиборчої програми – роздержавлення та приватизація, 1991, *Голос громадянина*, № 66 (97), с. 2.
- Підкова, І., 2011. Президентські вибори 1991 р. в Україні: порівняльний аналіз передвиборчих програм кандидатів, *Вісник Прикарпатського університету*, історія, випуск 20, с. 246-254.
- Союз*, 1990, № 1.
- Чемеріс, В., 1994 Президент, Київ: *СП «Свенас»*, с. 226; 230; 255.
- Ядро нації. Ігор Юхновський. Академік без грамоти [online] Доступно: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/08/6/7186519/> (дата звернення: 10.04.19).

References

- Vasylyshyn, H., 1998. Pryznacheno diiaty. V'iacheslav Chornovil. Polityka ta pravda zhyttia [Intended to act. Vyacheslav Chornovil. Politics and the truth of life]. Kyiv. p. 21-22 (in Ukrainian).
- Voloshchuk, O.T., 2009. Teoretychni ta praktychni problemy orhanizatsii instytutu vyboriv Prezydenta Ukrainy [Theoretical and practical problems of the organization of the election institution of the President of Ukraine]. Bulletin of the Central Election Commission, №1 (15), pp. 53-59. (in Ukrainian).
- Halus, O.O., 2013. Stanovlennia ta rozvytok vyboriv v Ukraini [Formation and development of elections in Ukraine]. *University Scientific Notes*, №4, pp. 36-41. (in Ukrainian).
- Holos Ukrainy, 1991, 15 lystopada. (in Ukrainian).
- Demokratychna Ukraina, 1991, 18 zhovtnia. (in Ukrainian).
- Zhena Kuchmy, uznav o pobede muzha, reshyla: eto shutka. [Kuchma's wife, having learned of her husband's victory, decided: it's a joke.]. Rezhym dostupu: <https://www.segodnya.ua/ukraine/zhenakuchmyuznav-o-pobede-muzha-reshila-eto-shutka-165994.html>. (date of treatment: 10.04.19). (in Russian).
- Zakon Ukrainy pro dostrokovyi vybory Verkhovnoi Rady Ukrainy i Prezydenta Ukrainy. [The Law of Ukraine on Early Elections of the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine.]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3470-12#o2>. (date of treatment: 10.04.19). (in Ukrainian).
- Literaturna Ukraina, 1989, 21 veresnia. (in Ukrainian).
- Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T.1. [National Museum of the History of Ukraine . Funds . Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5426-L-5428; LD-5443-5444; ID-632; PI-2900. (in Ukrainian).
- Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine . Funds . Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5418; LD- 5437. (in Ukrainian).
- Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine . Funds . Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5413. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine . Funds. Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L – 5411,5412,5414, 5416; LD – 5433. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5421, 5422, 5446. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 2. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991] – L-5434 – L-5437. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 2. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991] - L-5448. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 2. [National Museum of the History of Ukraine. Funds . Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991] – L-5435; L-5437 –L5440; LD – 5448. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5424. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5425. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 574 [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 574] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia [Conduct of the All-Ukrainian Referendum and the Elections of the President of Ukraine December 1, 1991.]. L – 5943; LD – 6209,6212,6213. (in Ukrainian).

Osnova peredvyborchoi prohramy – rozderzhavleniia ta pryvatyzatsiia (1991) [The basis of the election program is denationalization and privatization] *Holos hromadianyna* [The voice of a citizen], № 66 (97), p. 2. (in Ukrainian).

Pidkova, I., 2011. Prezydentski vybory 1991 r. v Ukraini: porivnialnyi analiz peredvyborchikh prohram kandydativ [Presidential elections in 1991 in Ukraine: a comparative analysis of candidates' election programs]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*. [Bulletin of the Precarpathian University. History], №20, pp. 246-254. (in Ukrainian).

Soiuz, 1990, № 1. (in Ukrainian).

Chemeris, V., 1994. Prezydent [President]. Kyiv: *SP «Svenas»*, p. 226; 230; 255 (in Ukrainian).

Iadro natsii. Ihor Yukhnovskiy. Akademik bez hramoty [The nucleus of the nation. Igor Yukhnovsky Academician without a letter of credit]. Rezhym dostupu: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/08/6/7186519/> (date of treatment: 10.04.19). (in Ukrainian).

SUMMARY

FEATURES OF CONDUCT OF ELECTION CAMPAIGNING AT THE ELECTIONS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE IN THE EARLY 90'S OF THE TWENTIETH CENTURY (ON MATERIALS OF THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF UKRAINE)

Anton Bohdalov

Head of the Department of History of the Independent Ukraine
National Museum of Ukrainian History

The article examines the election campaign of the two presidential candidates Ukraine of the early 90's of the twentieth century. Studying funds of the National Museum of History of Ukraine, illustrating electoral and propaganda processes, analyzes pre-election programs of candidates for the highest office in the state. The legal aspects of voting organization are analyzed based on the legislative component of voting for the president. The features of construction of election campaigns of the first candidates, the research of the basic forms of conducting of agitation, the basic principles of its realization are revealed. An attempt was made to assess the first presidential election after the proclamation of the State Independence Act of Ukraine, analyzing the main historical aspects that had an impact on the first will of independence. The campaign of the first presidential elections in Ukraine was analyzed. An attempt was made to characterize the particularities of conducting campaigning for each of the candidates. On December 1, 1991, they were able to vote for the voters. Features of the election campaign L.Kravchuk were considered. Considerable attention is paid to the study of I. Yukhnovsky's campaign. Investigated campaign of the 1994 presidential election. The main attention is paid to two rivals in the race: L. Kravchuk and L. Kuchma. Candidate election programs studied and analyzed. Specific features of campaign construction, which were applied by the election headquarters of candidates.

An attempt was made to compare the campaigns of the two candidates who took part in the second round of voting. The significance of the first election of the President of Ukraine to the sub-national electoral processes in the country is determined.

Keywords: *Elections of the President of Ukraine, National Museum of Ukrainian History, election campaign, Leonid Kravchuk, Vyacheslav Chornovil, Leonid Kuchma, Igor Yukhnovsky.*